

студенты под руководством ст. преподавателя Кушнера А.И., в свою очередь, посещали этот университет.

Кафедра этнологии, музеологии и истории искусств регулярно организывает и проводит этнографические экспедиции со студентами исторического факультета с целью сбора этнографического материала по традиционной культуре белорусов. В последние годы экспедиции проходили в интереснейших для исследования регионах Беларуси: в районе Беловежской пущи, в окрестностях Мирского замка, на Белорусском Полесье, белорусско-литовском пограничье, Центральной Беларуси, Поозерье. Результаты экспедиций были обработаны и изданы в научных сборниках. Они являются ценнейшим источником для этнологических исследований и активно используются при написании дипломных работ, магистерских, кандидатских и докторских диссертаций.

На кафедре успешно работают четыре студенческих научных клуба и объединения: «Городская этнология» (руководитель – доцент С. А. Захаркевич), «Клуб любителей и знатоков истории искусства» (руководитель – доцент И. Г. Томашева), «Клуб экскурсоводов БГУ IN VIA» (руководитель – ст. препод. И. В. Олюнина), «MUSEUM» (руководитель – ст. препод. А. И. Кушнер). Данная форма взаимодействия студентов и преподавателей дает возможность первым углубить знания по теории, приобрести практические навыки и познакомиться с методологическим инструментарием современного историка, а вторым – наилучшим образом проявить свои преподавательские способности, используя новые междисциплинарные подходы.

СТАНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ МУЗЕЙНАЙ СЕТКІ БЕЛАРУСІ Ў XX СТАГОДДЗІ ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE BELARUSIAN MUSEUM NET IN THE 20TH CENTURY

**Гужалоўскі Аляксандр Аляксандравіч,
доктар гістарычных навук, прафесар кафедры этналогіі, музеялогіі і гісторыі
мастацтваў гістарычнага факультэта БДУ**

Ключевые слова: музейная сеть, музей, БССР, Народный комиссариат просвещения, Министерство культуры.

Резюме. В докладе рассматривается актуальный вопрос об организации и функционировании сети музеев Беларуси как важной структурной части государственной культурной политики, которая имела многочисленные образовательные, экономические и правовые аспекты. В основу доклада положен анализ белорусского советского, а также межвоенного польского законодательства, опирающийся на статистические данные, которые помогли сделать выводы по исследуемой теме.

Key words: museum net, museum, Soviet Belarus, People's Commissariat of Enlightenment, Ministry of Culture.

Summary. The report examines the current issue of the organization and functioning of the network of museums of Belarus as an important structural part of the state cultural policy, which had numerous educational, economic and legal aspects. The report is based on the analysis of the Belarusian Soviet and interwar Polish law, based on the statistics that have helped to make conclusions on the subject in question.

Музейную сетку мы разумеем як мэтанакіравана фармуемую сукупнасць музеяў, якія дзейнічаюць на пэўнай тэрыторыі [4, с. 56]. Музеі Беларусі, узнікшыя дзякуючы грамадскай ініцыятыве, перш за ўсё – інтэлігенцыі, да 1917 г. дасягнулі значных поспехаў у галіне камплектавання і ўліку каштоўных помнікаў, пабудовы на іх аснове экспазіцый, а таксама правядзення асветніцкай работы. Асабліва важнае значэнне ў станаўленні музейнай справы мела прыватнае збіральніцтва. Менавіта дарэвалюцыйны перыяд стварыў той падмурак, на аснове якога музеі Беларусі працягвалі сваё развіццё ў XX стагоддзі. Да 1917 г. на беларускіх этнічных землях ужо быў вопыт стварэння больш 50 музейных устаноў [3, с. 107–114].

Арганізацыйныя формы музейнай сеткі на Беларусі складваліся на працягу XX стагоддзя з мэтай раўнамернага размяшчэння музеяў па тэрыторыі рэспублікі, рацыянальнага выкарыстання культурных рэсурсаў, якія разумеліся перш за ўсё як сродак ідэялагічнага ўздзеяння. Палітыка фармавання і формы арганізацыі музейнай сеткі з'яўляліся адным з напрамкаў культурнай палітыкі краіны, як частка выкарыстання нацыянальнай культурнай і прыроднай спадчыны.

У 1918–1941 гг. музеі займалі важнае месца у жыцці беларускага грамадства. З'явіліся органы кіраўніцтва музейнай справай (музейны аддзел Наркамасветы), новыя тыпы музейных устаноў, новыя формы работы, музейная літаратура, нарэшце, прафесія музейнага работніка. Гэта быў важны этап на шляху да прызнання музейнай справы як самастойнай галіны чалавечай дзейнасці, час радыкальных зменаў у дзейнасці музеяў ва ўсім свеце. Сутнасць гэтых змен была ў дэмакратызацыі, значным пашырэнні аўдыторыі музеяў, павелічэнні іх колькасці, профіляў, а таксама папулярнасці.

У адпаведнасці з ведамаснай прыналежнасцю, музеі БССР міжваеннага перыяду можна падзяліць на тры групы: 1) музеі сістэмы Наркамасветы; 2) музеі іншых наркаматаў і ведамстваў; 3) музеі Цэнтральнага бюро краязнаўства (ЦБК). Музеі Заходняй Беларусі ў адпаведнасці з тым жа прынцыпам можна падзяліць на наступныя групы: 1) музеі навуковых арганізацый; 2) гарадскія музеі; 3) музеі Польскага краязнаўчага таварыства [1, с. 4].

У 1923 г. Беларускі дзяржаўны музей (БДМ) з'яўляўся “цэнтральнай установай для захавання прадметаў і калекцый мастацкага, гісторыка-

археалагічнага і этнаграфічнага характару, якія маюць агульнарэспубліканскае і агульнанавуковае значэнне”. Пасля далучэння да БССР Віцебскай і Магілёўскай губерняў пачалася работа па ўдасканаленню і аб’яднанню ў адну сетку музеяў сістэмы Наркамасветы. Было вырашана ісці па шляху канцэнтрацыі – БДМ у Мінску надаваўся статус цэнтральнай музейнай установы з філіяламі (аддзяленнямі) у Віцебску і Магілёве (з 1926 г. і ў Гомелі), куды павінны былі перадавацца ўсе помнікі агульнарэспубліканскага значэння. На думку ініцыятараў гэтага праекта, філіялізацыя не азначала простае паглыннанне малых музеяў сталічным. Аб’яднанне музеяў, падпарадкоўваючыся волі савета сталічнага музея ці музейнай камісіі Акадэмічнага цэнтра, захоўвалі аўтаномію навуковай работы, свабоду папаўнення калекцый і іх недатыкальнасць. Усе гэтыя палажэнні былі выкладзены ў пастанове СНК БССР ад 19 лістапада 1924 г. “Аб канцэнтрацыі мастацкіх і гісторыка-культурных кашоўнасцей” [10].

Такім чынам, у 1924 г. была выпрацавана і рэалізавана праграма аб’яднання музеяў рэспублікі ў пэўную сістэму. Яна тычылася галоўным чынам музеяў дзяржаўнага значэння, якія ўваходзілі ў сістэму Наркамасветы. Сетка краязнаўчых музеяў, якія фінансаваліся з мясцовых бюджэтаў і па колькасці значна пераўзыходзілі наркамасветаўскія, патрабавала сур’ёзнай арганізацыйнай і навуковай прапрацоўкі. Не былі ўлічаны музеі, якія заставаліся ў іншых сістэмах (ЦК КП(б)Б, Нарказема, Інбелкульту, БДУ і інш.).

У жніўні 1928 г. на калегіі Наркамасветы быў зацверджаны новы статут беларускіх дзяржаўных музеяў. Згодна з ім былыя аддзяленні Белдзяржмузея выдзяляліся ў самастойныя гаспадарчыя адзінкі з уласным бюджэтам. У сувязі з гэтым дзяржаўным музеяў былі дадзены наступныя назвы: Мінскаму – “Беларускі Дзяржаўны Культурна-Гістарычны Музей”; Віцебскаму – “Беларускі Дзяржаўны Культурна-Гістарычны Музей”; Магілёўскаму – “Беларускі Дзяржаўны Акруговы Краязнаўчы музей”; Гомельскаму – “Беларускі Дзяржаўны Мастацка-Культурны музей”.

На мяжы 1920–1930-х гг. сетка дзяржаўных музеяў СССР складалася не толькі з музеяў сістэмы Наркамасветы. Яе істотнай часткай з’яўляліся музеі розных наркаматаў, арганізацый і ведамстваў. Наркамасветы не імкнуўся сабраць гэтыя музеі пад сваё цэнтралізаванае кіраўніцтва. Для гэтага не хапала сродкаў. Свой уплыў на музеі іншых ведамстваў Наркамасветы спрабаваў ажыццяўляць шляхам метадычнага кіраўніцтва, а таксама стварэння міжведамасных органаў. Так, пастановай СНК БССР ад 14 кастрычніка 1932 г., прынятай паводле маскоўскага узору, пры сектары навукі Наркамасветы была ўтворана міжведамасная музейная камісія з прадстаўнікоў наркаматаў лёгкай прамысловасці, лясной прамысловасці, цяжкай прамысловасці, шляхоў зносін, забеспячэння, а таксама Белкалгасцэнтра і ЦК ЛКСМБ. На жаль, далей абвясчэння справа не пайшла, і юрыдычнае існаванне камісіі ніяк не паўплывала на паляпшэнне існуючай практыкі.

Агульную каардынацыю музейнай дзейнасці краязнаўчых таварыстваў, а таксама яе навукова-метадычную падтрымку ажыццяўляла ЦБК. Пытанні музейнага будаўніцтва ўздымаліся амаль на кожным пленуме бюро, абмяркоўваліся на старонках часопіса “Наш край”. Краязнаўчыя музеі былі вынікам работы таварыстваў па вывучэнні прыроды, гісторыі і эканомікі сваёй мясцовасці. Таму ў большасці музеяў меліся тры галоўныя аддзелы: прыродазнаўчы, культурна-гістарычны і грамадска-эканамічны. У некаторых з іх пачалі фармавацца мастацкія калекцыі. Аналіз архіўных матэрыялаў і краязнаўчай перыёдыкі тых гадоў дазваляе ўдакладніць колькасць раённых краязнаўчых музеяў, што існавалі ў БССР напрыканцы 1920-х гг. і дасягалі іх колькасць да 27 [1, с. 93].

Музеі існавалі ў Азарычах, Асіповічах, Бабры, Бешанковічах, Быхаве, Бялынічах, Бярэзіно, Ушачах, Гарадку, Дрысе, Камарыне, Капаткевічах, Капылі, Лагойску, Лепелі, Мсціслаўлі, Нароўлі, Плешчаніцах, Смалявічах, Смілавічах, Суражы, Сянно, Талачыне, Тураве, Хоцімску, Чэрыкаве, Чэрвені. У той жа час на стадыі фармавання знаходзіліся музеі краязнаўчых таварыстваў у Асвеі, Бялынічах, Грэску, Горках, Жлобіне, Клічаве, Лельчыцах, Ліозна, Міласлаўлі, Рагачове, Самахвалавічах, Старых Дарогах, Уваравічах, Чашніках, Чырвонай Слабадзе, Шклове. Пры ўсіх хібах – непрыстасаваных памяшканнях, сціплым фінансаванні, адсутнасці штатных пасад – краязнаўчыя музеі адыгралі вялікую ролю ў павышэнні культурнага ўзроўню краіны. Яны былі формай праяўлення дэмакратычнай самадзейнасці насельніцтва, апаўвадалі пра традыцыі, нацыянальныя карані, кансалідавалі грамадства. Вынікі працы краязнаўцаў, якія на базе сабраных матэрыялаў праводзілі канкрэтныя даследаванні, дапамаглі савецкай гістарычнай навуцы захавацца ў гады панавання сацыялагічнай вульгарызацыі.

У 1918 г. урад Польшчы сканцэнтраванне апеку над музеямі ў Міністэрстве мастацтва і культуры, пазней гэтыя функцыі былі перададзены Міністэрству веравызнанняў і народнай асветы. У 1928 г. музейная дзейнасць у Польшчы атрымала заканадаўчую базу – з’явіўся “Закон аб ахове твораў мастацтва і помнікаў старажытнасці”, які, у прыватнасці забараняў іх вываз за мяжу. Гэты закон быў падмацаваны законам 1933 г. “Аб апецы над публічнымі зборамі”, які абавязваў мясцовыя ўлады спрыяць развіццю музеяў. Але выпрацоўка адзінай праграмы, каардынацыя музейнай дзейнасці ў маштабах краіны ўскладнялася прыналежнасцю музеяў да розных дзяржаўных устаноў, грамадскіх інстытутаў, а таксама прыватных асоб. Польская дзяржава давала неабмежаванае права усім жадаючым ствараць і развіваць у абраным накірунку свае музеі [1, с. 105].

Напярэдадні нападу нацысцкай Германіі на Савецкі Саюз у БССР праводзілася рэарганізацыя і ўпарадкаванне музейнай сеткі, што было выклікана новым абласным адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам. У 1941 г. у рэспубліцы налічвалася 26 музеяў, якія знаходзіліся ў падпарадкаванні Народнага камісарыята асветы. Адразу ж пасля вызвалення БССР Народны камісарыят асветы распрацаваў план практычных

мерапрыемстваў па ўзнаўленню музейнай сеткі, згодна якому, гэтыя работы трэба было праводзіць па наступнаму графіку: III квартал 1944 г. – Віцебскі, Магілёўскі, Гомельскі абласныя музеі, IV квартал 1944 г. – Гродзенскі, Пінскі, Брэсцкі абласныя музеі, I квартал 1945 г. – Музей рэвалюцыі БССР, Мемарыяльны музей А. Міцкевіча, Бабруйскі абласны музей, II квартал 1945 г. – Баранавіцкі, Полацкі, Палесскі абласныя музеі, III квартал 1945 г. – Барысаўскі, Тураўскі, Слоні́мскі, Валкавыскі раённыя краязнаўчыя музеі. Такім чынам, паводле плана Наркамасветы на працягу года трэба было ўзнавіць дзейнасць гісторыка-краязнаўчых музеяў ва ўсіх абласных цэнтрах за выключэннем Маладзечна (адсутнасць у плане Мінска цалкам зразумела, калі ўлічыць тое, што падчас яго складання ў сталіцы працавала ўжо тры музеі), а таксама шэраг музеяў рэспубліканскага і раённага падпарадкавання. Рэальнае жыццё ўнесла пэўныя карэктывы ў гэты план, але ў цэлым ён вызначыў агульны працэс ўзнаўлення музейнай сеткі БССР [2, с. 24].

Першае пасляваеннае дзесяцігоддзе прадэманстравала відавочныя поспехі БССР у галіне музейнага будаўніцтва. Была ўзноўлена значная частка даваенных музеяў. Не былі ўзноўлены Беларускі дзяржаўны музей, Беларускі музей імя І. Луцкевіча, Музей рэвалюцыі, Прыродазнаўчы музей Інбелкульта, Цэнтральны педагагічны музей, Музей працы, Мастацкая галерэя Ю. Пэна, мемарыяльныя музеі Т. Касцюшкі, Э. Ажышкі, С. Арджанікідзе, антырэлігійныя музеі ў Віцебску, Гомелі, Магілёве, а таксама шэраг краязнаўчых, сельскагаспадарчых і прамысловых музеяў. Але, за кошт стварэння шэрагу новых музеяў у колькасных паказчыках даваенная сетка музеяў была адноўлена.

Было арганізавана кіраўніцтва музейнай справай, закладзены асновы музейнага заканадаўства, створана сістэма ўліку і захавання фондавых калекцый, зроблены першыя крокі ў накірунку “рэабілітацыі” аўтэнтычнага помніка ў экспазіцыі, нарэшце, шэраг музеяў сталі сапраўднымі навукова-асветніцкімі цэнтрамі.

Як і ў даваеннай БССР, у пасляваенны час пэўная колькасць музеяў не падпарадкоўвалася аддзелу музеяў Наркамасветы і яго спадкаемцам у выглядзе адпаведных аддзелаў Камітэта па справах культурна-асветніцкіх устаноў і Міністэрства культуры. Яны ствараліся і з’яўляліся структурнымі падраздзяленнямі розных міністэрстваў, навуковых, вучэбных устаноў, прамысловых прадпрыемстваў, калгасаў. Фінансаваліся гэтыя музеі з дзяржаўнага бюджэта праз Міністэрства фінансаў і адпаведныя ведамствы. Парадак стварэння, фінансавання і кіравання ведамаснымі музеямі не быў нікім рэгламентаваны, паняцце «ведамасны музей» распаўсюджвалася практычна на ўсе музеі, якія не ўваходзілі ў сістэму Міністэрства культуры, незалежна ад іх прававога статусу і заснавальніка. Сувязь з органамі кіравання музейнай справай яны ажыццяўлялі толькі па метадычных пытаннях. Прафесійны ўзровень і маштабы дзейнасці гэтых “ведамасных” музеяў залежалі ад характара нарадзіўшых іх устаноў.

У 1962 г. ЦК КПСС прыняў рашэнне аб неабходнасці больш эканомнага выдаткавання сродкаў на сацыяльна-культурныя патрэбы. Выконваючы гэтае рашэнне, Савет Міністраў БССР падрыхтаваў план пераўтварэння Ашмянскага, Бярозаўскага, Крычаўскага, Лепельскага, Рэчыцкага, Слуцкага, Столінскага і Тураўскага дзяржаўных раённых краязнаўчых музеяў у народныя са скарачэннем усіх штатных адзінак [8, арк. 52].

Гэта ва ўмовах адсутнасці альтэрнатыў дзяржаўнаму фінансаванню культуры азначала іх фактычнае знішчэнне. Але ўжо 12 мая 1964 г. ЦК КПСС прыняў пастанову “Аб павышэнні ролі музеяў у камуністычным выхаванні працоўных”, якая ў цэлым паспрыяла развіццю музейнай справы ў краіне. Была ўпарадкавана музейная сетка, у прыватнасці вышэйпамянёным народным музеям быў вернуты статус дзяржаўных раённых краязнаўчых музеяў з уласнымі штатнымі адзінкамі. Адна з ідэй пастановы знайшла свае практычнае ўвасабленне ў загадзе міністэрства культуры БССР аб вызначэнні галаўных музеяў (Дзяржаўны музей БССР, Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Літаратурны музей Я. Купалы, Дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей у Гродна), на якія былі ўскладзены абавязкі каардынацыі і дапамогі дзейнасці музеяў іх профілю ў маштабах рэспублікі [7, арк. 350].

У другой пал. 1950-х – першай пал. 60-х гг. найбольш шматлікая і важная ў навуковым і асветніцкім значэнні група беларускіх музеяў знаходзілася ў падпарадкаванні Міністэрства культуры. Згодна распрацаванай у той час міністэрствам класіфікацыі, усе яны падзяляліся па профілях на краязнаўчыя, ваенна-гістарычныя, мастацкія, гісторыка-рэвалюцыйныя і літаратурныя. На 1 студзеня 1962 г. сетка музеяў сістэмы Міністэрства культуры складалася з 30 устаноў. У 1962 г. агульная колькасць прадметаў калекцый асноўнага фонду пералічаных вышэй музеяў пераўзышла лічбу 500 000. Іх экспазіцыі на працягу года аглядзела амаль мільён чалавек, трэцяй частцы з якіх было прапанавана экскурсійнае абслугоўванне. Ва ўсёй “музейнай гаспадарцы” Міністэрства культуры БССР у той час працавала крыху больш 300 чалавек, з якіх толькі палову складалі навуковыя супрацоўнікі [6, арк. 15].

Новай з’явай у музейным жыцці БССР у другой пал. 1950-х – 1960-х гг. было масавае стварэнне грамадскіх музеяў, г. зн. музеяў, створаных па ініцыятыве грамадскасці і дзейнічаючых на грамадскіх пачатках. Грамадскія музеі з’яўляліся важнымі кампанентамі музейнай сеткі БССР, крыніцай папаўнення дзяржаўнага музейнага фонда. Кіраваліся яны грамадскімі саветамі, куды ўключаліся прадстаўнікі партыйных, камсамольскіх, прафсаюзных арганізацый, што забяспечвала ідэалагічнае кіраўніцтва грамадскіх музеяў. Навукова-метадычнае кіраўніцтва іх дзейнасцю ажыццяўлялі дзяржаўныя музеі. Фінансавалі грамадскія музеі звычайна тыя ўстановы, пры якіх яны былі створаны. Грамадскія музеі ствараліся пры калгасах, на прадпрыемствах, але, найчасцей, у школах.

Першыя калгасныя музеі адкрылі свае дзверы для наведвальнікаў у в. Чарнаўчыцы Брэсцкага раёна (1959), в. Любіцічы Івацэвіцкага раёна (1959), в. Яроміна Гомельскага раёна (1959), в. Сакоўшчына Валожынскага раёна (1961), в. Стары Свержань Стаўбцоўскага раёна (1961), в. Чапалі Салігорскага раёна (1961) і інш. Крыху пазней першыя грамадскія музеі, якія пераважна мелі манаграфічны характар паўсталі ў ВНУ і на чыгунцы, на прамысловых прадпрыемствах і ў арганізацыях рэспублікі – у Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках (1965), Віцебскім аддзяленні Беларускай чыгункі (1966), Гомельскім чыгуначным вузле (1967), Мінскім лакаматыўным дэпо (1967), Беларускім аўтамабільным заводзе (1968) і інш.

У 1970–1980-я гг. у БССР, як і ва ўсім былым СССР рабіліся спробы вызначыць навуковыя асновы фармавання і развіцця музейнай сеткі. Гэты перыяд характэрызаваўся актыўным ростам музейнай сеткі краіны, якая набыла сучасны выгляд: 1) дзяржаўныя музеі сістэмы Міністэрства культуры; 2) ведамасныя (галіновыя) музеі, якія належалі іншым міністэрствам і ведамствам; 3) грамадскія музеі. На гэты час прыпадае пік стварэння філіялаў музеяў, якія працавалі пад адміністрацыйным кіраўніцтвам асноўнага музея і мелі агульны з ім бюджэт. Актыўны рост колькасці філіялаў тлумачыўся тым, што для іх утварэння не патрабавалася абавязковага ўзгаднення з ЦК КПСС (альбо КПБ), якое было неабходна, адпаведна пастанове 1964 г., для стварэння музеяў. Многія філіялы з’явіліся асновай для атрымання статусу самастойных музеяў. Нарэшце распаўсюджаным шляхам стварэння новых музеяў у разглядаемы перыяд было наданне шэрагу лепшых грамадскіх музеяў статуса дзяржаўных. Важнай тэндэнцыяй было павелічэнне колькасці вузкапрофільных музеяў, галоўным чынам у складзе музеяў-запаведнікаў, а таксама літаратурных і этнаграфічных музеяў.

Найбольш заўважнай з’явай музейнага жыцця ў СССР у 1970-я гг. стала ўстойлівая тэндэнцыя цэнтралізацыі музеяў. На практыке гэта тэндэнцыя праявілася ў стварэнні музеяў-запаведнікаў і музейных аб’яднанняў (у БССР – аб’яднання літаратурных музеяў). Асноўная перавага аб’яднанняў бачылася “у магчымасці больш рацыянальнага і шырокага выкарыстання музейных фондавых збораў у навуковых і адукацыйных мэтах, больш поўнага задавальнення духоўных запатрабаванняў насельніцтва, а таксама павышэння ўзроўню перыферычных музеяў, вырашэння задачы тэматычнага прафілявання асобных музеяў”. Але працэс цэнтралізацыі органы кіравання музейнай справы пачалі без распрацоўкі яго навуковых асноў, шляхам “спробаў і памылак”, а сам працэс цэнтралізацыі набыў характар чарговай кампаніі. Таму пасля распада СССР большасць музейных цэнтралізаваных сістэм спыніла існаванне.

На 1 студзеня 1980 г. па саюзным рэспублікам сетка музеяў сістэмы Міністэрства культуры была размеркавана наступным чынам: РСФСР – 965, Украінская ССР – 189, Грузінская ССР – 106, Беларуская ССР – 89, Літоўская

ССР – 80, Латвійская ССР – 65, Эстонская ССР – 58, Казахская ССР – 57, Малдаўская ССР – 57, Азербайджанская ССР – 55, Армянская ССР – 48, Узбекская ССР – 44, Туркменская ССР – 14, Кіргізская ССР – 11, Таджыкская ССР – 11 [9, с. 17].

Палажэнне аб музеях, якія працуюць на грамадскіх пачатках 1978 г. падзяляла апошнія на тры асноўныя групы. Да першай групы адносіліся музеі, якія ствараліся па загаду і падпарадкоўваліся мясцовым органам кіраўніцтва – аддзелам культуры раённых і гарадскіх выканкамаў альбо сельскім і пасялковым саветам народных дэпутатаў. Большасць музеяў гэтай групы мелі гістарычны, краязнаўчы профіль альбо былі мемарыяльныя. У БССР падобныя ўстановы пад назвай “музеі народнай славы” былі арганізаваны напрыканцы 1960-х – пачатку 70-х гг. у Мядзелі, Рагачове, Клічаве, Бягомлі, Лельчыцах, г. п. Акцябрскім. Яны з’яўляліся грамадскім толькі па назве і хутка набылі юрыдычны статус дзяржаўных.

Да другой групы былі аднесены музеі прамысловых прадпрыемстваў, саўгасаў, калгасаў, навуковых, вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў і інш. Ініцыятарамі стварэння музеяў гэтай групы звычайна выступала адміністрацыя прадпрыемства, калгаса, прафсаюзная, камсамольская арганізацыя, вучоны альбо педагогічны савет. Прадметам вывучэння і паказа ў іх звычайна была гісторыя дадзенай установы, прадпрыемства альбо арганізацыі.

У трэцюю, найбольш вялікую групу грамадскіх музеяў былі ўключаны школьныя музеі, якія працавалі пад кіраўніцтвам органаў народнай адукацыі. Школьныя музеі ствараліся ў школах, ПТВ, палацах і дамах піянераў і ў іншых пазашкольных установах. Іх дзейнасць каардынавалася дзіцячымі экскурсійна-турыстычнымі станцыямі і рэгулявалася спецыяльным палажэннем. Асаблівасцю грамадскіх школьных музеяў была іх вучэбна-выхаваўчая накіраванасць. Профіль школьнага музея мог быць любы, але незалежна ад гэтага ўсім ім быў ўласцівы мемарыяльны характар.

У 1981 г. у СССР існавала каля 12 тыс. грамадскіх музеяў. У БССР у гэты час грамадскія музеі размяркоўваліся па профільных групам наступным чынам: гістарычныя – 400, літаратурныя – 22, мастацкія – 8, прыродазнаўчыя – 6, іншыя – 120. На працягу 1980-х гг. колькасць музеяў, якія працавалі на грамадскіх пачатках у БССР павялічылася больш чым удвая і дасягнула 1380 [5, арк. 2].

Перабудова прынесла ў жыццё музеяў БССР не толькі вызваленне ад ідэалагічнага дыктату КПСС, але таксама крызісныя з’явы (памяншэнне дзяржаўнага фінансавання, рэзкае зніжэнне колькасці наведвальнікаў, адыход маладых і найбольш актыўных спецыялістаў). План вываду музейнай галіны з крызіснага стану быў вырацаваны напрыканцы 1989 г. Пасля ўзгадненняў і кансультацый з вядучымі навуковымі ўстановамі, творчымі саюзамі і грамадскімі арганізацыямі Міністэрствам культуры была прынята

“Праграма развіцця сеткі дзяржаўных музеяў і філіялаў у БССР да 2000 г.” [5, арк. 10].

Яна прадугледжвала змяненне структуры і тэматыкі музейнай сеткі рэспублікі, стварэнне буйных нацыянальных музеяў, умацаванне матэрыяльнай базы дзейнічаючых музеяў, падрыхтоўку і перападрыхтоўку музейнага персанала. У рамках выканання праграмы ў красавіку 1991 г. была створана Праблемная навуковая рада па пытаннях захавання, рэстаўрацыі і экспанавання музейных калекцый. Рада мела статус навукова-кансультацыйнага органа на грамадскіх пачатках пры Міністэрстве культуры і аб’ядноўвала вядучых спецыялістаў галіны.

У XX стагоддзі ў Беларусі, як і ў іншых еўрапейскіх краінах, былі два шляхі пашырэння музейнай сеткі. Адны музеі ўзніклі як вынік дзейнасці дзяржаўных органаў кіравання сферай культуры. Напрыклад, няздзейснены праект будаўніцтва ў Мінску ў 1951 г. Палаца музеяў (аўтар – начальнік упраўлення музеяў Камітэта па справах культурна-асветніцкіх устаноў У. Л. Венюкоў), альбо таксама нерэалізаваны ў 1986 г. праект кансервацыі і музейнага выкарыстання шляхам уключэння ў комплекс Палаца рэспублікі фрагментаў Дамініканскага касцёла XVII ст. (аўтар – міністр культуры БССР Ю. М. Міхневіч). Другія ствараліся як вынік грамадскіх культурных ініцыятыў. Да ліку апошніх адносяцца: кансервацыя і музейнае выкарыстанне фундамента і рэшткаў сцен царквы канца XI – пачатку XII стст. на Менскім замчышчы (ст. навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН БССР В. Р. Тарасенка, 1959), музей гісторыі тэатра Беларусі (старшыня Беларускага тэатральнага аб’яднання Л. Александроўская, 1971), кансервацыя і музейнае выкарыстанне неалітычных шахт у пасёлку Краснасельскі Ваўкавыскага раёна Гродзенскай вобласці (загадчык сектара археалогіі Інстытута гісторыі АН БССР Л. Д. Побаль, 1972), музей гісторыі Мінска (мінчанін А. Пермякоў, 1987), мемарыяльныя музеі Ф. Скарыны, С. Буднага, К. Лышчынскага, В. Дунін-Марцінкевіча, К. Каліноўскага, Ф. Багушэвіча, І. Буйніцкага, Цёткі, Ц. Гартнага, Б. Тарашкевіча (праграма “Спадчына” БФК, 1989), Музей нацыянальнага мастацтва ў Мінску (удзельнікі круглага стала па музеях у рэдакцыі часопіса “Беларусь”, 1989), Музей беларускай фатаграфіі (кіраўнік фотастудыі “Ракурс” І. Пятровіч, 1989), музей мінскага партыйнага падполля (супрацоўнік Белдзяржмузея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны Д. Петрачэнка, 1987) і інш.

Музейная сетка Рэспублікі Беларусь сёння – гэта сукупнасць музейных устаноў розных профіляў, тыпаў, ведамаснага падпарадкавання і форм уласнасці, колькасць якіх увесь час павялічваецца. Абагульненыя даныя аб музеях Беларусі збіраюцца і сістэматызуюцца ў рэестры музейных устаноў краіны. Найлепш вывучана частка музейнай сеткі Беларусі, падпарадкаваная Міністэрству культуры. Збудаваная згодна адміністрацыйна-тэрытарыяльнаму прынцыпу яна складаецца са 152 музеяў і 60 іх філіялаў, з якіх 13 маюць рэспубліканскае і 139 – рэгіянальнае (абласное, гарадское і раённае) падпарадкаванне.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Гужалоўскі, А. А. Музеі Беларусі. 1918–1941 / А. А. Гужалоўскі. – Мінск: НАРБ, 2002. – 176 с.
2. Гужалоўскі, А. А. Музеі Беларусі 1941–1991 / А. А. Гужалоўскі. – Мінск: НАРБ, 2004. – 192 с.
3. Гужалоўскі, А. А. Нараджэнне беларускага музея / А. А. Гужалоўскі. – Мінск: НАРБ, 2001. – 124 с.
4. Каулен, М. Е. Словарь актуальных музейных терминов / М. Е. Каулен, А. А. Сундиева, И. В. Чувилова [и др.] // Музей. – 2009. – № 5. – С. 47–68.
5. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Ф. 974. – Воп. 1. – Спр. 1954.
6. Там жа. – Воп. 2. – Спр. 85.
7. Там жа. – Спр. 246.
8. Там жа. – Спр. 358.
9. Разгон, А. М. Музейная сеть единого многонационального социалистического государства / А. М. Разгон // Музейное дело в СССР / Сб. науч. тр. – М.: 1985. – С. 5–22.
10. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства БССР. – 1925. – № 7.